

губерния с Таганрогским градоначальством.– СПб., 1863. – С. 9 – 10.

18.Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год. – Екатеринослав, 1914. – С. 184.

19.Справочная книга Екатеринославской епархии.– Екатеринослав, 1908. – С. 98 – 100.

20. Топонімія Дніпропетровщини. Упорядники М. С. Богомаз і В. С. Мороз. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2006. – С. 232.

21.Феодосий (Макаревский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав, 1880. – С. 203–207; 241–243.

22. Шереметьевский В. В. Русский провинциальный некрополь великого князя Николая Михайловича. – Том 1. – М., 1914.

ЗАВОРОТЧЕНКО Т. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара)

УДК: 342.7: 327 (477)

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Розглядається політична свобода думки і слова, що передбачає вираження своїх думок публічно стосовно проблем суспільного характеру в будь-якій формі, у друкованих виданнях, по телебаченню. Акцентується увага на політичному праві громадян щодо участі в управлінні справами держави, яке юридично забезпечує реалізацію народовладдя та включення громадян до сфери прийняття й виконання державних рішень.

Ключові слова: *свобода особистості, свобода думки і слова, політичні права, право на інформацію, вибори, референдум.*

Рассматриваются политическая свобода мысли и слова, которая предусматривает выражение своих мыслей публично относительно проблем общественного характера в любой форме, в печатных изданиях, по телевидению. Акцентируется внимание на политическом праве граждан на участие в управлении делами государства, которое юридически обеспечивает реализацию народовластия и привлечение граждан в сферу принятия и осуществления государственных решений.

Ключевые слова: *свобода личности, свобода мысли и слова, политические права, право на информацию, выборы, референдум.*

The article deals with the political freedom of thought and expression, which includes the expression of their thoughts publicly on the problems of social nature in any form, in print, on television. Focuses on the political right of citizens to participate in the affairs of the state, which provides the legal implementation of democracy and the involvement of citizens in decision-making and implementing public.

Keywords: *individual liberty, freedom of thought and expression, political rights, the right to information, election, referendum.*

Вступ. Українська нині держава не зовсім справляється з виконанням свого головного конституційного обов'язку – захистом прав і свобод людини й громадянина. І на державному рівні, і в громадській думці, і в науці визнано, що в зазначеній сфері створилася незадовільна ситуація. Однією із найважливіших категорій прав, які нинішнього часу часто порушуються у всіх регіонах держави, є політичні права і свободи. З кожним днем збільшується кількість порушень у цій сфері, у зв'язку з чим відбувається втрата довіри населення до всіх структур державної влади. Проблема політичних прав і свобод людини й громадянина, їх класифікація, забезпечення та захист викликали необхідність вирішення, як на державному, так і на регіональному рівні. Права і свободи людини й громадянина завжди були предметом пильної уваги багатьох дослідників й широко відображені в юридичній літературі. Крім того, проблема реалізації політичних прав і свобод людини й громадянина досліджується спеціалістами різних галузей знань.

Досліджувалися питання класифікації політичних прав і свобод людини й громадянина у працях російських та українських учених-конституціоналістів А. С. Автономова, С. А. Алексеева, Н. С. Бондар, В. В. Букача, Л. Д. Воєводіна, І. В. Дробуш, А. В. Лебедева, Є. А. Лукашевої, А. Ю. Олійника, В. Є. Чиркіна та ін.

Постановка завдання. Таким чином, важливість суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина та проблеми їхньої класифікації зумовлюють актуальність і важливість обраного предмета дослідження.

Результати дослідження. Однією з основних проблем класифікації суб'єктивних політичних прав і свобод громадян є проблема сутності та змісту політичної свободи думки і слова. Тому серед політичних прав і свобод людини й громадянина, на наш погляд, особливе місце займає свобода думки. Ще Вольтер у своїх працях писав: «... немає у людей ніякої свободи без свободи висловлювати свої думки» [1, с. 327]. Свобода особистості найбільше затверджується і підтверджується свободою друку і слова. Різноманітність і багатство політичних, економічних, моральних та інших ідей та цінностей сприяють упровадженню в політичне життя суспільства фундаментальних демократичних принципів. Свобода думки й слова сприяє вільному вираженню людиною своїх політичних поглядів і переконань.

Безумовно, свобода думки як одна з політичних свобод громадян специфічна. Свобода думки – це духовна свобода, право дотримуватися будь-якої ідеології та право створювати власні ідеологічні концепції.

С. А. Авак'ян, говорячи про свободу думки, має на увазі таке: по-перше, хоча думка й утілюється найперше у слові, можливі також інші способи її вираження, наприклад, у малюнку, погляді, виконанні музичного твору тощо. Отже, свобода думки передбачає широту й самих думок, і способів їх передавання; по-друге, свобода думки не припускає можливості використання психічних і психотропних засобів обробки розумового процесу. Сюжети фантастів про керування через вплив на мозок поведінкою людей не повинні бути реальністю; по-третє, йдеться про створення такого клімату в суспільстві, який виключає тиск на особистість, на її свідомість та спосіб життя [2, с. 615].

Деякі теоретики стверджують, що кожна людина у дійсно демократичній державі має право висловлювати які завгодно думки й судження з будь-якого питання. К. Маркс вважав, що будь-яке втручання держави в духовну діяльність людини – це свавілля й беззаконня, «закони, які визначають, що головним критерієм є не дії як такі, а спосіб мислення діючої особи, – не що інше, як позитивні санкції беззаконня» [3, с. 155]. Крім того, дана свобода може виражатися у пропаганді та агітації, даючи можливість людині цілеспрямовано висловлювати свої погляди, в тому числі й політичні. Як і більшість країн світу, Конституція України 1996 р. проголошує свободу думки і слова (ст. 34). Але не допускаються пропаганда або агітація, яка збуджує соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу, забороняється пропаганда соціальної, расової, національної, релігійної або мовної переваги. У Бразилії, наприклад, випадки підбурювання до расової дискримінації з боку державних посадових осіб кваліфікуються законодавством як особливо тяжке правопорушення. Крім того, Конституція України не дозволяє насилля у зв'язку зі свободою слова: ніхто не може примушуватись до вираження своїх думок та переконань або до відмови від них.

Свобода думки і слова є невід'ємною від права збирати, зберігати, отримувати, використовувати, передавати і поширювати інформацію будь-яким законним способом. На думку Є. А. Лукашевої, свобода слова включає в себе декілька структурних елементів, які тісно взаємопов'язані та існують у нерозривній єдності: по-перше, це свобода кожної людини публічно виражати свої думки, ідеї й судження, по-друге, це власне свобода друку та інших засобів масової інформації як свобода від цензури і право створювати та використовувати органи інформації, що дозволяють матеріалізувати свободу висловлення думок, по-третє, це свобода доступу до джерел інформації [4, с. 127]. Отже, результатом і розвитком свободи слова є право на інформацію. Право на інформацію дозволяє громадянам бути інформованими про події життя суспільства, забезпечує отримання ними інформації про діяльність органів влади, а також про прийняті ними рішення. Демократичне суспільство неможливо, якщо не гарантовано свободу доступу громадян до політичної, правової та інших видів інформації. Засоби масової інформації нерідко називають «четвертою гілкою влади», оскільки вони формують суспільну думку та здійснюють політичну просвіту населення.

У ст. 34 Конституції України записано, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір будь-яким законним способом. Гарантовано свободу масовій інформації. Ст. 15 Основного Закону України визначає, що цензуру заборонено. Держава в особі будь-яких її органів зобов'язана надавати громадянам відомості про свою діяльність. Обмеження допускаються лише щодо відомостей, які становлять державну таємницю.

Більшість демократичних держав проголошують свободу інформації, вводять заборону цензури. Так, у конституційному Акті про свободу друку Швеції 1949 р. свобода друку визначається як право кожного шведського громадянина видавати твори без раніше встановлених будь-якою владою перешкод, притягатися тільки до встановленого законом суду за зміст творів і не каратися, отже, в інших випадках, крім випадку, коли їх зміст явно суперечить закону. В Конституції Італії записано: «друкування не може підлягати дозволу або цензурі (ст. 21)». Аналогічні положення містяться й у ст. 20 Конституції Іспанії, ст. 77 Конституції Данії, ст. 5 Основного закону ФРН тощо. Однак це зовсім не означає, що свобода виражати думку «безмежна й абсолютна». За загальним правилом, використання свободи думок має свої законні обмеження, покликані забезпечувати громадський порядок і сприяти нормальній життєдіяльності усіх членів суспільства. Так, наприклад, Верховний Суд США ще 1931 р. у рішенні щодо справи «Неар проти штату Міннесоти» постановив: «свобода слова і свобода преси не є абсолютними правами, і держава може карати за зловживання ними» [5, с. 64].

На нашу думку, в системі політичних прав і свобод громадян одним із основоположних є право громадян на участь в управлінні справами держави. На думку багатьох дослідників, дане право виступає як основне стрижневе політичне право. Воно юридично забезпечує реалізацію народовладдя та включення громадян до сфери прийняття й здійснення державних рішень. Неможливо уявити сучасну демократичну державу, в якій би громадяни не брали участі в управлінні державними справами.

В. А. Масленникова вважає, що можливості громадян брати участь в управлінні справами держави в сукупності становлять суб'єктивне право громадян на народне представництво, яке може бути представлено у вигляді теоретичної конструкції, до якої входять окремі елементи: правочинність мати органи народного представництва; правочинність на забезпечення ефективної роботи органів народного представництва; правочинність на періодичні вибори народних представників; правочинності обирати й бути обраними до органів народного представництва; правочинність бути представленими; правочинності здійснювати вплив на діяльність народних представників та контролювати її [6, с. 35].

Р. В. Енгібарян розглядає право брати участь в управлінні справами держави в широкому і вузькому смислі [7, с. 197]. В широкому смислі дане право включає в себе: виборчі права громадян; право на участь в референдумах; право на рівний доступ до державної служби і на заняття державних посад; право брати участь у місцевому самоврядуванні; право брати участь у провадженні правосуддя; право на отримання об'єктивної інформації; право на

подання петицій тощо. У такому загальному вигляді конституції демократичних держав вказують на дане право не дуже часто. Наприклад, ст. 48, 112 Конституції Португалії, ст. 23 Конституції Іспанії.

Ст. 38 Конституції України також зараховує до складових права громадян на участь в управлінні справами держави виборчі права, право на участь у референдумі, право на рівний доступ до державної служби, право на участь у провадженні правосуддя.

Частіше за все помічаємо вузький підхід до розуміння даного права, де Основний закон закріплює лише ті чи інші вказані конкретні форми прояву даного широкого права. Так, ст. 28 Конституції Бельгії встановлює, що кожен має право звертатися до публічних влад з петиціями. Основний закон ФРН, зокрема ст. 33, закріплює право на рівний доступ до державної служби. Ст. 47 Конституції Данії зазначає, що кожен громадянин, який має право голосувати на виборах членів Палати представників, повинен мати право голосувати на референдумі.

Є. М. Ковешников дотримувався широкого підходу до розуміння права на участь в управлінні справами держави та вважав, що реалізація даного права здійснюється через усю систему політичних прав, що включає право на об'єднання, право на звернення, право мирно, без зброї, проводити збори, мітинги й демонстрації, походи і пікетування [8, с. 76].

На нашу думку, формами реалізації даного стрижневого права є ціла низка інших прав: право обирати та бути обраним, право брати участь у референдумі, право на рівний доступ до публічних функцій і посад, а також на участь у провадженні правосуддя.

Є. І. Козлова, розкриваючи зміст права брати участь в управлінні справами держави, доповнює зазначені в ст. 38 Конституції України перелік прав правом на об'єднання [9, с. 271]. Такої ж позиції дотримується В. Є. Чиркін. М. В. Баглай серед прав на участь в управлінні справами держави називає також право звертатися до державних органів та до органів місцевого самоврядування [10, с. 240].

Річ у тім, що міжнародно-правові документи також однозначно не розкривають змісту даного права, а лише вказують, що його реалізація може здійснюватися як безпосередньо, так і за допомогою вільно обраних представників; вони також закріплюють виборчі права громадян і право рівного доступу до державної служби (ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Таким чином, ураховуючи вищевикладене, можна говорити про те, що однозначного підходу до змісту права громадян на участь в управлінні справами держави немає. На наш погляд, аналізуючи дане право, більш правильно виходити з того, що під участю в управлінні справами держава розуміє, передусім, можливість громадян брати участь у формуванні та здійсненні державної влади. «Участь є інструментальною активністю, за допомогою якої громадяни намагаються впливати на уряд так, щоб він учиняв бажані для них дії. Тобто в даному випадку активність – свідома діяльність суб'єктів, дієва участь людини в юридичному житті, його намагання оптимізувати свої зусилля аби досягти високих кінцевих результатів. До такої активності громадян слід зарахувати голосування, написання листів, петицій, вступ в особисті контакти з посадовими особами державних органів тощо.

Виходячи з цього, можна вважати, що право громадян на участь в управлінні справами держави реалізується за допомогою таких видів прав: по-перше, виборчі права громадян; по-друге, право на рівний доступ до державної служби, по-третє, право на звернення. Виборче право (право в суб'єктивному сенсі), тобто право обирати й бути обраним, відкриває для громадян не тільки можливість брати участь у формуванні представницьких установ, але й проводити до них своїх представників. Елементами виборчого права виступають: право обирати (активне виборче право) на виборах та право брати участь у референдумі, право бути обраним до органів державної влади (пасивне виборче право), право відкликання виборцями обраних осіб, які не виправдали їх довіри.

Вибори, як і референдум, – це узаконена форма прямого народного волевиявлення, важливий проявом демократії. За допомогою виборів громадяни впливають на формування органів державної влади, виражають свою волю та беруть участь в політичному житті суспільства. Право брати участь у референдумі включає в себе не тільки право на участь у всенародному голосуванні, а також право вимагати, щоб результати його обговорення

враховувались у прийнятті кінцевого рішення з даного питання. Неможливо переоцінити значення референдуму для залучення громадян у процес безпосереднього прийняття рішень.

Переважає більшість держав пов'язують суб'єктивне виборче право зі статусом громадянина. Так, Конституція України адресує виборчі права, в першу чергу, громадянам: громадяни України мають право обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також брати участь у референдумі. Водночас окремі європейські держави, зокрема Швеція, Нідерланди та інші, надають активне виборче право в муніципальних виборах іноземцям, які постійно проживають на їх території на законних підставах, та тим, які досить довго проживають в тій чи іншій місцевості.

Висновки. Таким чином, політичні права і свободи мають велике значення для кожної людини, в них яких відображуються загальнолюдські цінності що знайшли своє втілення в міжнародних стандартах прав людини і внутрішньодержавному праві. Політичні права людини гарантуються не тільки юридичними нормами, але й прямо залежать від міцності підвалин конституційного ладу, реальності демократизму та рівня політичної культури населення. Політичні права і свободи громадянина є тими ж політичними правами людини, які захищаються державою й належать кожній людині, яка перебуває в політико-правовому зв'язку з державою. Вони являють собою найважливіший демократичний інститут та є невід'ємною умовою функціонування всіх інших видів прав.

Список використаних джерел:

1. Вольтер. Избранные произведения / Вольтер : пер. Г. Шенгели, Б. Билит, А. Кочетков ; редактор И. Луппол. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1938. – 656 с. ; портр. (Размышления о права человека).
2. Авакьян С. А. Конституционное право России : учеб. / Авакьян С. А. // О различных аспектах российского конституционализма. – М. : Юрист, 2005. – 749 с. (Практические и научные проблемы, связанные с формированием конституционно-правовых основ политического развития общества).
3. Лукашева Е. Права человека : [учебник] / Елена Лукашева. – М. : Юрид. лит., 2008. – 364 с.
4. Лукашева Е. А. Правовой статус человека и гражданина : [учебное пособие по правам человека / Лукашева Е. А. ; [под ред. Е. Лукашевой]. – М. : Юрид. лит., 1999. – 386 с.
5. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : [учебник] / Мишин А. А. – М. : Юстицинформ, 2009. – 332 с.
6. Масленникова С. В. Народное представительство и права граждан в Российской Федерации : [учебник] / Масленникова С. В. – М. : Городец, 2001. – 176 с.
7. Енгибарян Р. В. Сравнительное конституционное право : учеб. пособие / Енгибарян Р. В. – Ростов н/Д. : Феникс, 2007. – 346 с.
8. Ковешников Е. М. Российское конституционное право : учеб. пособие / Ковешников Е. М. – М. : Юрид. лит., 2002. – 224 с.
9. Козлова Е. И. Конституционное право России : учеб. / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 2004. – 587 с. (Юридична бібліотека).
10. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации : учебник для вузов / Баглай М. В. – [5-е изд., изм. и доп.]. – М. : НОРМА, 2005. – 800 с. (Рекомендован Министерством общего и профессионального образования Российской Федерации в качестве учебника для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Юриспруденция»).

